

I optikerlære i Berlin under besættelsen

Af C. J. Gomard

Efter bestået realeksamen kom jeg i august 1935 i lære som urmager hos min far, urmager Morten Eriksen i Ringe. I maj 1937 skiftede jeg lærested til urmager O. Thoft Nielsen i Silkeborg, hvor jeg i september 1939 bestod svendep prøven med karakter ug- og modtog urmagerforeningens sølvbæger, som var foreningens højeste udmærkelse.

Min far har altid været en energisk tilrettelægger, og han så en bedre fremtid for mig som optiker end som urmager.

På det tidspunkt fandtes der imidlertid ingen anerkendt uddannelse som optiker i Danmark, og på min fars opfordring havde jeg derfor søgt optagelse på Deutsche Schule für Optik und Fototechnik i Berlin, hvor jeg skulle begynde i oktober 1939. På grund af de truende krigsudsigter annullerede jeg tilmeldingen, og da krigen så brød ud, fik jeg i stedet ansættelse som urmager hos Ib Knudsen i Odense. Da krigen i vinterens løb artede sig roligt, tilmeldte jeg mig igen forårssemestret i Berlin, hvor jeg skulle begynde den 3. april 1940.

Ved krigens begyndelse var der indført visumtvang, hvis man ville rejse ind eller ud af Tyskland. Det gik ret let at få visum, og resulterede i et stort firkantet stempel i mit pas. Senere lærte jeg, at vigtige tyske stempler altid var runde, og at man i det tyske fremmedpolitik var meget nøjeregnende med, hvem

Carl Johan Eriksen, senere Gomard, foran optikerskolen i Berlin.

der havde disse runde stempler. Ordnung muss sein.

Jeg rejste hjemmefra den 2. april 1940 over Gedser-Warnemünde. Min mors gode madpakke efterlod jeg desværre i Østersøen. I Warnemünde måtte jeg spørge mig for om et tog til Berlin. Jeg blev straks spurgt om, hvorfor jeg ikke hilste Heil Hitler, og dertil kunne jeg kun svare, at jeg ikke var tysker, og at der jo ydermere stod på døren: »Trits du als Deutscher hier herein, soll stets dein gruss »Heil Hitler« sein«! Så jeg var altså ikke berettiget til at bruge denne hilsen, men jeg følte mig nu alligevel lidt beklemmt ved situationen. Da jeg endelig kom i et nattog til Berlin, mødte jeg straks i det mørklagte tog en plakat med ordene »Vorsicht, Feind hört mit«, og da begyndte jeg at spekulere på, om det, jeg her havde indladt mig på, nu også var fornuftigt.

Ankomst og indkvartering

Vel ankommet til Berlin den 3. april om morgenen, tog jeg straks til skolen, som lå i Wedding, et decideret arbejderkvarter. Senere erfarede jeg, at det var i denne bydel, at de skarpeste bataljer i Hitlertidens begyndelse havde fundet sted mellem nazister og kommunister. Af de sidste var der stadig en del i bydelen.

Det første, jeg måtte foretage mig, var at finde et logi, som skulle være et møbleret værelse. På skolen blev jeg udstyret med fire til fem mulige adresser, men blev straks advaret mod at tage det første værelse på listen. Det var imidlertid det første værelse jeg besøgte, og trods advarslen lejede jeg det straks. Det var et ret stort værelse med en stor og meget smuk porcelænskakkelovn. Der var direkte udgang til en indbygget balkon. Værelset var ret simpelt udstyret, men det var rent og pænt. Udlejerne var et, for mig at se, ældre

ægtepar. Han var ansat ved en regeringsbygning i Wilhelmstrasse som portnermedhjælper. Mutter var en væver, energisk kvinde, som styrede hele familien, som også omfattede en omtrent blind voksen søn og et barnebarn, som »var kommet i utide«.

Familiemedlemmerne skændtes altid energisk og højroset, men jeg opdagede hurtigt, at dette var almindelig omgangsform i bydelen. Jeg boede hos denne familie i halvandet år, og var nu og da omfattet af skænderierne, som jeg hurtigt lærte ikke at tage mig så nær. Værelset kostede 25 DM pr. måned inkl. morgenmad, men i den koldeste tid lidt ekstra for kakkelovnsvarmen.

Ved middagstid på ankomstdagen måtte jeg have noget at spise, og jeg faldt da ind på et missionshotel i nærheden. Der stiftede jeg bekendtskab med det tyske rationeringssystem. Da jeg havde bestilt den største kotelet på spisekortet på 100 g, blev jeg afkrævet et tilsvarende rationeringsmærke, og det havde jeg jo ikke. Den lidt ældre serveringsdame forklarede mig, at jeg havde gjort en fejl i mine dispositioner på ankomstdagen. Jeg skulle allerførst, når jeg havde en bopæl, lade mig registrere på Folkeregistret, hvorfra jeg ville blive sendt videre til afdelingen for rationeringsmærker. Så let var det dog ikke, det var nemlig min værtinde, som skulle foretage anmeldelsen. Uden rationeringsmærker kunne jeg kun få Erbsensuppe, og det fik jeg så.

Aftensmaden var ikke noget problem. Min mor havde stoppet godt med pølse og smør i min kuffert, og hos købmanden havde jeg købt en flaske saft, så den stod på klemmer med saftvand. Det kunne ikke skade mine 95 kg, som nok var for meget - selv for min højde på 192 cm. Det skulle dog snart ændre

sig. Næste dag fik jeg så mine første rationeringsmærker. Bl.a. var der et afsnit, hvorpå jeg kunne købe æg, og da jeg spurgte, hvor mange jeg kunne få, var svaret seks stk. Jeg var himmelfalden, hvad skulle jeg stille op med seks æg, men så viste det sig, at det var tildelingen for en hel måned!

Nu begyndte hverdagen. Der var skole fra kl. 8 til kl. 17 afbrudt af en middagspause. Jeg var tilmeldt først et halvt års værkstedskursus og derefter hovedkurset, som varede et kalenderår.

Jeg var optaget på dispensation. Reglen var, at man skulle have udstået ikke alene den i Tyskland gældende læretid, men også have været beskæftiget tre år som udlært optiker, før man kunne optages som elev på skolen. Sigtet med undervisningen var at føre frem til afslutningseksamen med titlen Staatlich geprüfter Augenoptiker. I denne eksamen var den tyske mesterprøve indeholdt.

Elevtallet var allerede da ret så reduceret på grund af de store indkaldelser til militærtjeneste. På mit hold var der foruden tyske elever også en hollænder og en rumæner.

På skolen var der indkvarteret en sanitetsgruppe af ene ældre mænd. For mig at se var deres egentlige arbejde at få tiden til at gå, og så skulle de være i beredskab på skolens loft med sand og andet brandslukningsmateriale for det tilfælde, at en engelsk flyver forvilde sig ind over Berlin med en last af brandbomber. Det var der tilsyneladende ingen fare for, for Göring havde jo lovet, at man måtte kalde ham Meier, hvis der kom så meget som en enkelt fjendtlig flyver ind over byen. Det kom som bekendt til at gå anderledes.

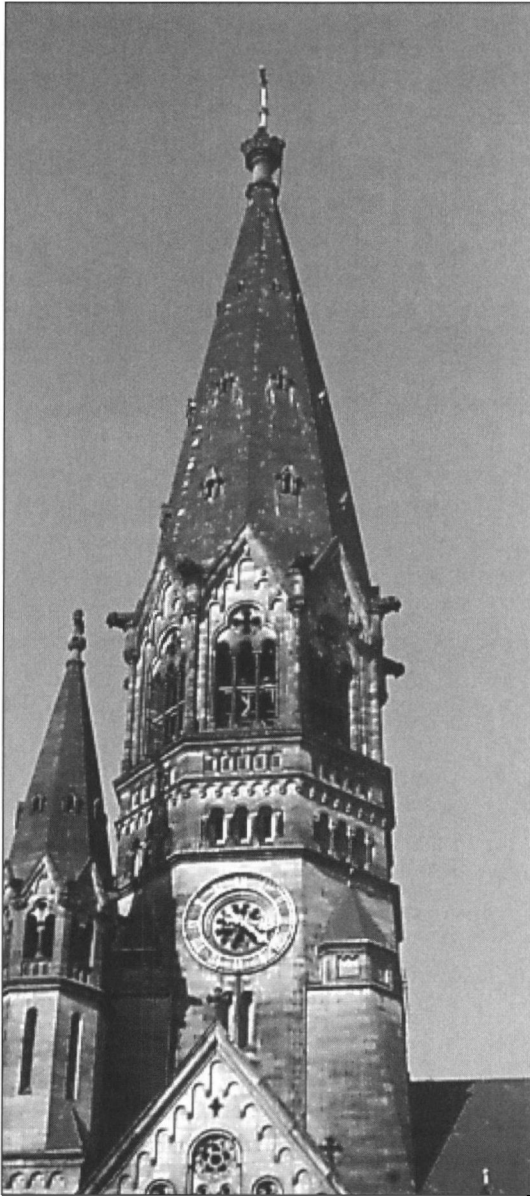
Den 9. april 1940

Så kom den 9. april. Allerede om morgenen ved ankomsten til skolen følte jeg, at der var noget galt. Sanitetsfolkene radio smældede med marchmelodier, uophørligt og larmende. Jeg havde tidligere sludret med et par af disse mænd, og en af dem trak mig til side og fortalte, at den tyske værnemagt var gået ind i Danmark. »... men det skulle jeg ikke tage mig af, for de havde naturligvis ingen ufredelige hensigter«. Det lå dog i luften, at det troede han ikke selv på.

Min klasselærer, der var et fornuftigt menneske, var helt indforstået med, at jeg nu var på vej hjem til Danmark. I første omgang gik min vej da også til det danske gesandtskab i Tiergarten, men her var alle døre låste og eneste tegn på liv var røg op af skorstenen. Senere fik jeg at vide, at man havde været i fuld gang med at brænde arkivet. Så gik min vej til konsulatet på Unter den Linden, hvor konsulen tog sig tid til at tale med mig. Jeg fortalte ham, at jeg ville hjem, men han anbefalede mig at slå koldt vand i blodet. Uden udrejsevisum ville jeg blive tilbageholdt af paspolitiet, og et visum ville jeg antagelig ikke kunne få under de bestående forhold. Som forholdene var, anbefalede konsulen mig at færdiggøre min uddannelse på skolen, da jeg var begyndt, og ikke kunne få en tilsvarende uddannelse i Danmark. Denne anbefaling sov jeg på, og jeg besluttede at følge konsulens råd.

En ven i Berlin

Jeg kendte kun et menneske i Berlin, og det var en tysk roer, som jeg havde truffet ved et rostævne, Rundt om Fyn, i sommeren 1939. Han skulle blive mig en god ven i mere end

Kaiser Wilhelms Gedächtnis Kirche, 1942. I dag er ruinen af den bevaret til minde om krigen. (Foto: C. J. Gomard)

55 år. Berlins omegn er meget naturskøn, og det blev under mit ophold dernede til mange skønne roture, altid med det danske flag i stævnen af robåden. Dette var min vens arrangement. Han elskede alt, hvad der var dansk, forelskede sig i 1939 på en rotur i en dansk pige, med hvem han nåede at holde guldbryllup. Trods mange års bopæl i Stuttgart ønskede han at blive begravet i Nyborg. Han var en ægte ven, der gjorde, hvad han kunne for at putte lidt kultur i hovedet på mig. Det blev til mange besøg på slotte og museer, i teatre og til revyer. I tilbageblik er jeg ham dybt taknemmelig.

Den lille korruption

Det var noget af en forestilling at komme hjem i skoleferierne. Vanskelighederne bestod hovedsageligt i, at få et visum inden ferien begyndte. Det startede med besøg hos fremmedpolitiet, hvor man skulle ansøge om det. Der var et mylder af mennesker og trods det, at »Ordnung muss sein«, var der ingen-somhelst nummerorden. Desuden havde personalet ikke spor travlt med at imødekomme de mange mennesker, som rakte deres pas og ansøgninger frem. Jeg var der flere gange for at rykke for det eftertragtede stempel, et Sichtvermerk, i passet. Tiden gik, og jeg blev mere og mere nervøs. Efterhånden blev det klart, at fik man endelig visumet, der var nødvendigt for udrejsen, så blev det først i sidste øjeblik.

Havde man en eller anden forbindelse gik det dog lettere, og i gesandtskabet var der hjælp at hente. Her viste det sig, at man kendte en embedsmand med den rigtige kasket. Ham henvendte man sig til i et stille kontor, efter at han var blevet orienteret om sagen på

en diskret måde. Efter dette besøg kom sagen i orden.

Senere traf jeg en dansk urmager, der arbejdede i Berlin, og han havde en langt bedre fidus. Han havde fået kontakt med en embedsmand i fremmedpolitiet, som havde bedt ham reparere et par gamle lommeure. Det kunne nok lade sig gøre, men så måtte urmageren også have let ved at få visum, - og det gik ganske glat. Urmageren fortalte mig, at vedkommende var en fanatisk frimærkesamler, så da jeg næste gang skulle til Danmark, havde jeg en passende mængde frimærker, som jeg havde rekvireret hjemmefra, med i lommen, da jeg opsøgte manden direkte. Han var ret afvisende, indtil vi tilfældigvis kom til at berøre emnet frimærker. Så kom vi hurtigt til forståelse: Han fik frimærkerne, fandt så en lille pengekasse frem, og deri lå det nødvendige stempel, så det var jo let.

Jo, den lille korruption trivedes. Det allerbedste man kunne opnå noget med, var dog smør eller smørmærker, men begge dele var jeg afskåret fra at tilbyde. Anderledes så det ud for mine venner i gesandtskabet. De havde ikke egentlige rationeringskort, men fik i stedet Bezugsscheine, hvorpå de kunne indkøbe rigeligt, hvis altså varerne var for hånden. Med hensyn til varige forbrugsgoder var det sjældent tilfældet. Smør fik de efter behov hjemmefra. En morgen, da den ene af sekretærerne skulle rejse hjem på ferie, var vi tre mandfolk, som hentede hende, for at følge og bære. Vi nåede ikke den planlagte bus til Stettiner Bahnhof og den næste var forsinket. Det var klart, at vi ikke kunne nå toget. Efter løfte om passende erstatning lagde vi tre vore smørmærker sammen, der i alt gav adgang til at købe ca. to halve pund smør. Vi betroede

os til buskonduktøren og fortalte, hvor vigtigt det var at nå toget. Han fik smørmærkerne og gik forud og hviskede med buschaufføren, og så tog pokker ved bussen. Den passerede flere stoppesteder uden at stoppe. Fremme ved banegården stak vi i løb. Toget havde sat sig i gang, men kørte endnu så langsomt, at vores veninde blev halet ind af en behjertet konduktør, og vi nåede at kaste bagagen med ind i toget. Det var så heldigt overstået, at vi tre måtte have en banegårdsøl for at fejre begivenheden, og ak, først da opdagede jeg, at jeg i skyndingen var kommet til også at kaste min skoletaske med ind i toget. Heri lå alle mine notater fra undervisningen. Turen gik straks til stationsforstanderens kontor. Heldigvis fik jeg tasken igen med et returnerende tog. Uha, den var slem.

Jeg mistede for øvrigt tasken igen, da hele klassen var ude for at fejre vel overstået eksamen. Vi havde været på rundtur til forskellige påfyldningssteder, og et af stederne havde jeg ladet tasken stå, men hvor? Næste dag måtte jeg sammen med en kammerat ud at repetere, hvor vi havde været. Det var ikke let, men til sidst lykkedes det. Sidste eksamensdag og den efterfølgende fest foregik den 26. september. På kongens fødselsdag.

Luftalarm

Luftalarmer skulle der ifølge Göring ikke være brug for, men alligevel kom der overflyvninger og senere bombardementer i stadig større målestok. Inden de blev virkelig alvorlige, havde jeg dog lagt Das Reich bag mig og var returneret til Danmark. Luftalarmerne kom ved nattetid. Jeg boede kort fra skolen, hvor der var beskyttelsesrum, så det blev i nogle tilfælde aktuelt at bruge det.

Der var normalt en sur stemning, ikke så meget over flyveraktiviteten, som over den mistede nattesøvn. Det kunne dog også ske, at en luftalarm overraskede en undervejs. En gang havde jeg været til et arrangement, hvor jeg havde vundet en flaske blommebrændevin. På vej hjem med flasken blev der blæst luftalarm, og jeg måtte i en beskyttelseskælder i en stor beboelsesejendom. Jeg medbragte min blommesnaps, som jeg af bitter erfaring vidste, at min mave ikke kunne tåle. Da jeg fiskede snapsen frem, blev jeg hurtigt midtpunkt i forsamlingen, og da alarmen blev blæst af, var flasken netop tom.

Det bedst udstyrede beskyttelsesrum, jeg har været i, var Hotel Nordlands overfor Stettiner Bahnhof. Jeg var en sen aften for hjemadgående med S-toget, da der blev blæst luftalarm. Toget kørte ikke længere, og vi holdt netop på Stettiner Bahnhof. Den ene af mine venner var hotelmand, og han styrtede i forvejen, og det viste sig, at han var kendt med hotel Nordlands beskyttelsesrum, som vi også nåede på et hængende hår. Hotellets bar var underjordisk og fungerede samtidig som beskyttelsesrum, og der tilbragte vi et par lystige og våde timer. Hotelgæsterne i baren skiftedes til at spendere flasker. Der var ingen, der tog notits af, at jeg ikke gav noget. Det var sikkert tydeligt for enhver, at jeg ingen penge havde. Da luftalarmen endelig blev afblæst, var al S-togsdrift indstillet, og jeg måtte vandre adskillige kilometer, før jeg var hjemme i Wedding. Jeg har sikkert haft godt af luften ovenpå strabadserne.

Forskellige omgangsformer

Omgangsformerne var et kapitel for sig. Jeg startede min Berlinertid i et proletarkvarter,

hvor tonen blandt beboerne ofte var kradsbørstig og noget saftig. Der var en hakkeorden, og den skulle overholdes, ellers blev ordskiftet let meget højlydt. Da jeg senere flyttede til Vestberlin, viste det sig, at folk her var ganske anderledes. Man vogtede mere på hinanden og var mere forsigtig i omgangstonen. Kritik af styret, som jeg ofte hørte i proletarkvarteret, hørte jeg meget sjældent i Vestberlin.

Når vi mødtes på skolen om morgenen, hilste eleverne altid på hinanden med håndtryk og det samme, når vi skiltes. Eleverne sagde dog du til hinanden, men det var utænkeligt, at lærere og elever brugte du-formen overfor hinanden. Man følte sig åbenbart ikke alt for sikker på, hvordan jeg ville opføre mig. Engang var der et arrangement på skolen, hvor lærerne medbragte deres ægteviede. En af lærerne hed dr. Thiele, en højtidelig mand, som næsten aldrig smilede. Jeg blev trukket til side af en anden lærer, som ville sikre sig, at jeg nu også ville titulere dr. Thieles viv med »Frau Doktor«. Det ville jeg da gerne, hvis hun var Doktor, ellers kunne jeg ikke drømme om det! Det blev dog ikke noget problem, for den gode Frau Doktor talte ikke med nogen under rektorrang.

I min naboejendom var der et fristed i form af en ølknejspe. Et glas øl, eine Molle, kostede 25 pfenning, og det kunne jeg nu og da tillade mig at spendere. Til at begynde med var det påfaldende, at snakken forstummede ved de få borde der var, når jeg kom ind. Det forandrede sig dog hurtigt, så jeg er nok blevet godtaget og anset som ufarlig.

Vi havde som vicevært en person, som ofte optrådte i den brune SA-uniform. Hans arbejde bestod bl.a. i at holde øje med hustugten.

Brandenburger Tor, 1942. (Foto: C. J. Gomard)

Når han kom ind i knejpen bredte tavsheden sig øjeblikkeligt, og når folk igen fik stemmens brug, var det kun ganske banale ting, som diskuteredes. Hauswarten var absolut upopulær i disse ejendomme.

Da jeg flyttede til Vesten, forløb jeg mig imod god tone ved i et øltempel at bestille »eine Molle Bier«. Udtrykket Molle var absolut plebejisk og brugtes ikke i de lidt bedre kredse.

I knejpen faldt jeg ofte i snak med en ærkerberliner, som var blevet såret af sennepsgas i Første Verdenskrig. Sårene lægedes aldrig helt, så i begyndelsen fik han en speciel tilde-

ling af olivenolie til at smøre dem med. Da olivenolien slap op, bad han derfor lægen om en recept på amerikansk olie. Det ville lægen i første omgang ikke ordinere ham: »De bruger det jo blot til at bage kartoffelpuffer med«. Manden fik alligevel sin recept, og lægen havde uforvarende givet ham en idé. Det kunne godt lade sig gøre at spise kartoffelpuffer bagt med amerikansk olie, uden at maven løb løbsk, og manden fandt andre smøremidler til sine sår.

Selv var jeg ved lægen en enkelt gang. Det var en speciel oplevelse. Vi var fem ad gangen i hans konsultationsværelse. I et hjørne

sad jeg, i et andet sad en gammel kone med bandagerede ben plus tre andre med diverse skavanker.

Pudsigt nok har jeg for en del år siden oplevet noget lignende i et stort øjenhospital i London. Overlægen havde sit skrivebord midt for en langvæg. Ved to af væggene sad patienterne på rad og række. De blev en for en kaldt frem til skrivebordet og udspurgt om deres skrøbeligheder. Herfra blev de så af overlægen visiteret ud til en flok yngre læger eller optikere. Når disse havde tilendebragt deres undersøgelser, kom patienten tilbage til overlægens skrivebord, hvor afgørelsen om en eventuel behandling så blev truffet.

Fjendebilleder

Især mens krigen gik godt for tyskerne, kørte propagandamaskinerne for fuld kraft. Ofte lød det i radioen: »Mitteilung des Oberkommando des Heeres. Wir bringen ein Sondermeldung«. Og så blev der efter fanfare meddelt, at man havde vundet et betydeligt slag. Senere, da sejrene ikke mere var så åbenbare, blev særmeldingerne sjældnere. Også på det mere lokale plan arbejdede reklamemaskineriet.

En gang jeg kom ud fra Bahnhof Friedrichstrasse, lød der dejlig kvindesang. Det var en importeret sydamerikansk sangerinde, Rosita Serano, der sang. Jeg skulle naturligvis høre nærmere, så jeg gik op til hjørnet af Unter den Linden, hvor der var opstillet et kæmpemæssigt bjerg af det modbydelige, grove toilet-papir. Det var til salg til overpris, og overskuddet gik til et bestemt formål. Sangen skulle så lokke folk til, - salget blev forestået af en militærkommando!

Mens jeg var ansat i Vestberlin, blev der på

Schlossplatz afholdt en udstilling med titlen: »Unsere Vormarsch im Osten«. Det skulle illustrere en russisk landsby: Voksdukker var klædt ud som russere, boligforholdene var elendige, og møblerne var faldefærdige. Et afsnit var helliget det russiske efterretningsvæsen. Der var et forhørslokale, et torturkammer og et henrettelsesrum, praktisk indrettet med fliser på gulvet og spuleslange til at skylle blodet bort med. Udstillingen stod dog ikke tiden ud. En nat havde statsfjender haft held til at brænde noget af den af. Der gik imidlertid også en historie om, at man en morgen havde fundet et skilt foran indgangen, hvorpå der stod: »Udstillingen slutter snart. Proletarerne i Wedding vil have deres møbler hjem«. Udstillingen skulle illustrere, hvilke undermennesker russerne var.

Jeg må tilstå, at jeg én gang har strakt armen op til Heil-hilsen, det var på Hitlers fødselsdag. Da jeg altid har været nysgerrig, måtte jeg hen på Wilhelmplatz og opleve, hvordan denne dag blev fejret. Foran Rigs-kancelliet var der stuvet tusindvis af mennesker sammen. De fleste har nok været udkommanderet, men endnu på det tidspunkt var der en begejstret folkestemning. Da så Føreren kom ud på balkonen, gik folk amok. Der blev råbt og skreget, og heilet og heilet. Pludselig blev jeg spurgt, hvorfor jeg ikke heilede. Mit svar var det sædvanlige, at det var en tysk hilsen, som det ikke tilkom mig som udlænding at bruge, men jeg turde simpelthen ikke andet end at løfte armen til hilsen. Det kan jeg godt skamme mig over den dag i dag.

Sammen med to danske venner krydsede jeg en aften byens mest trafikerede plads, Potsdamer Platz. Der var på det tidspunkt af

krigen ikke megen trafik, men vi tre, som ikke engang var i løftet stemning, skrålede for fuld hals »Its af long way to Tipperary«. – Det kunne have kostet et ophold i koncentrationslejr.

Økonomiske forhold

I den første tid jeg var i Berlin, var der stadig en række forlystelsesmuligheder. Ud over det klassiske teater og revyer, som f.eks. Scala og Wintergarten, var der også et underholdningstempel, Haus des Vaterlandes, samt en række cafeer og restauranter, hvoraf en stor del ikke var for min pengepung.

Det økonomiske grundlag for min skoletid i Berlin var baseret på den såkaldte turistmark, som kunne købes til en ret lav kurs. Den ordning blev imidlertid ret hurtigt sløffet, og D-marken steg til kurs 171. Dette forrykkede min økonomiske basis, men heldigvis fik jeg et legat på 800 kr. fra Otto Mønsted Fonden, og de rakte langt dengang.

Kong Christian den X's fødselsdag, den 26. september 1940, fik et værdigt forløb og bød samtidig på min første egentlige kontakt med andre danskere siden min ankomst den 3. april. Det startede på Unter den Linden, hvor et par gamle navere, som var groet fast i Berlin, stod og solgte Berlingske Tidende og Politiken. De fortalte mig, at der var reception i gesandtskabet, og der skulle jeg absolut gå hen, også for at skrive min lykønskning i en fødselsdagsprotokol. Jeg måtte altså hjem, og i det pæneste tøj jeg havde. I gesandtskabet, som lå i Tiergarten, var der stort røre. Ved indgangen stod en ældre legationstjener, som viste vej op på første sal. Ovenfor stod en ikke ret høj, mørkhåret og smilende mand i en fin marineuniform. Det var den senere så be-

rømte kommandørkaptajn Kjølse, som var den, der først underrettede den danske regering om den forestående besættelse af Danmark. Længere inde i gemakkerne stod gesandten, kammerherre Zahle, og tog imod.

Jeg havde indtryk af, at man passede meget på ikke at gøre forskel på de danske gæster, som for de flestes vedkommende tilhørte den danske koloni i Berlin og som var fastboende. Der blev budt på sekt og pindemadder. Begge dele var komplet nye for mig, og jeg tog nok lidt for rigeligt til mig af pindemadderne, for en anden gæst spurgte mig, om jeg altid var så sulten. – Det var jeg vist.

De ansatte i gesandtskabet blandede sig med gæsterne, og jeg fik kontakt til to kontordamer, som begge var udsendt af udenrigsministeriet som sekretærer. De indbød mig til en privat sammenkomst i deres fælles lejlighed sammen med enkelte andre unge, og det blev en festlig afslutning på fødselsdagen. Gulvtæppet blev rullet sammen, og så skulle der naturligvis danses. Grammofonen strejkede imidlertid, så jeg måtte retur til en skolekammerat, som lånte mig en gramfon og en del plader, og så fortsatte festen til ud på de små timer. Desværre gik en gramfonplade i stykker. Den skulle naturligvis erstattes, men man kunne kun købe en ny, hvis man samtidig afleverede en anden, og en sådan var temmelig umulig at få fat på. Det lykkedes dog at finde en person, som gerne ville sælge et gammelt vrage af en plade for en ny plades pris, hvorefter jeg kunne købe en ny til min skadelidte kammerat.

Ernæringen var et centralt punkt. Alt var rationeret lige fra sæbe over kul til fødevarer. Fodtøj kunne man kun få på et specielt Bezugsschein. Bortset fra et hurtigt vægttab

Tiden i Berlin var ikke altid lige alvorlig.

fra 95 til 74 kg klarede jeg mig dog udmærket. På middagsrestauranten brugte jeg først 100 g kødmærkerne til et måltid og derefter

dem på kun 50 g. Når de også var sluppet op, så stod den f.eks. på rødkål og kartofler eller på kålrabi på mange forskellige måder. Jeg glemmer aldrig den søde lugt af kålrabi og kunne den dag i dag ikke få en sådan ret ned.

En af mine skolekammerater fortalte, at han hver dag fik en halv liter mælk hos en Milchbauer. Det kunne jeg ikke forstå. Såvidt jeg vidste, blev mælk kun solgt til børnefamilier, men så trak han mig en dag med til ejendommens baghus, og der stod der på første sal en enlig malkeko! Det havde jeg ikke troet muligt midt i Berlin.

Der var også en djærv bagerkone, hvor jeg købte brød. Nu og da havde hun et kageligende bagværk, men de dage lugtede der af salmiakspiritus i butikken. Hun forklarede, at grundet gærmangel brugte de ammoniak som hævemiddel. Samme bagerkone var ikke bange for at bande styret langt væk. Det erfarede jeg, da der i butikken stod en forgrædt kone, som netop havde fået besked om, at manden var faldet i Rusland.

Folkestemningen

Propagandaen var et kapitel for sig. Bortset fra de støjende propagandeudsendelser i radioen, mærkede man den ikke særligt, men den var der. Aviser var der nok af, og de var billige. I begyndelsen læste jeg avis, ligesom jeg var vant til hjemmefra: Jeg troede på, at hvad der blev skrevet også var reelt. Påvirkningen var ret så ensidig, men den kom umærkeligt, dråbevis. Der var ikke mulighed for at sammenligne med andre nyhedskilder. Jeg hørte f.eks. aldrig nogen fortælle, at de havde hørt udenlandsk radio. Engang var jeg i et større engrosfirma, for at gøre et indkøb. Ikke så snart var jeg kommet ind ad døren,

før der blev annonceret en førertale. Alle blev siddende på deres pladser, mens den lange tale blev udsendt over den interne radio. Undslippe den var ikke muligt, for udenfor var der også lukket op for højtalerne.

Da der engang var besøg af den japanske udenrigsminister var begge sider af Unter den Linden besat af tætte skarer af jublende og fanesvingende folk. Jeg undrede mig over det massive opløb på en almindelig arbejdsdag. Et par timer efter opløbet traf jeg en temmelig beruset Berliner, der fortalte mig, at hele hans fabrik var blev udkommanderet for at agere spontan jubel. Han syntes dog, han skulle have noget positivt ud af dagen, og det resulterede i den store bønmand. Såvidt jeg husker, var det dengang, det rigtigt gik op for mig, hvor snedigt der blev manipuleret. Propagandaen startede allerede på børnehavestadiet. Dagligt kom der en flok puslinge forbi skolen syngende »Denn wir fahren gegen England«. Sommetider lød det som om de sang Engel Land, men det var nok utilsigtet.

Vi havde en lærer, som havde en forbløffende humoristisk sans. Han startede undervisningen med et »Heil Hitler, meine Herren ... und Guten Morgen Herr Eriksen«. Samme lærer var temmelig nervøs for, at skolen skulle blive lukket og lærerne indkaldt til militærtjeneste, hvad forstanderen allerede var blevet. Rygterne herom gik jo, og jeg havde vist været lidt åbenmundet om, at man nok i udlandet ville synes, det var snyd, at man først ønskede udenlandske elever, og dernæst lukkede bedriften. Det begyndte åbenbart at brænde på, for en dag blev jeg bedt om, at besøge ham i hans privatbolig. Formålet viste sig at være et ønske om, at jeg skulle skrive til Byrådet, hvorunder skolen sorterede og

gøre rede for mine synspunkter, og i fællesskab satte vi et sådant brev sammen. Det blev aldrig besvaret, men skolen blev dog ikke lukket, mens jeg var i Berlin.

Et afgørende møde

I 1941 kom jeg ud for en skelsættende begivenhed. I sommerferien mødte jeg en pige, som jeg blev meget betaget af. Det skete ved ballet efter et Danmarksmesterskabs svømmestævne. Min far var formand for idrætsparken, og han accepterede uden videre, at ikke-medlemmer kom ind til ballet, når de blot erlagde den obligatoriske 1-krone.

Vi lærte faktisk hinanden rigtigt at kende gennem brevvekslingen, som dog kunne være problematisk. Dels var den langsom, men brevene måtte også gennem censur, og det var ikke få breve, som ankom med sorte overstregninger, så indholdet var ulæseligt. Om jeg var for åbenmundet om forholdene i Berlin, eller om jeg gav udtryk for så varme følelser, at censuren trådte i kraft, ved jeg ikke, men nu, hvor jeg skriver dette, har jeg lykkeligt holdt guldbryllup med samme pige.

Hos Söhnges på Kurfürstendamm

Efter bestået eksamen skete der en væsentlig forandring i min tilværelse. I Danmark var der i optikerkredse en tilbageholdenhed i ansættelse af flere folk, væsentlig baseret på frygt for vareknaphed. Selv ville jeg også gerne opsamle nogen praktisk erfaring. En af mine lærere kontaktede en optiker Söhnges på Kurfürstendamm, og der fik jeg ansættelse fra dag til dag. Det var på mange måder lærerigt. Chefen var meget moderne indstillet og havde arbejdet i USA før krigen. Han var fagligt en ener og ikke bange for at gå nye veje.

Udover mig var der ansat en svend, to lærlinge og en kontordame. Yderligere stod hans kone ofte ved kassen.

Meningen var, at jeg dels skulle arbejde i forretningen på Kurfürstendamm, dels to dage om ugen i en filial et andet sted i byen, som længe havde været lukket. Chefen selv var overbevist nazist med buste i vinduet af Hitler ved passende lejligheder. Efter krigen ved jeg, at han hurtigt »glemte« sin nazistiske fortid og endte som dekoreret af det nuværende styre.

På skolen havde vi fået en primitiv indføring i tilpasning af slebne, store kontaktlinser af optisk glas. I forretningen tilpassede vi en del af disse linser, hovedsageligt til skuespillere, men ikke med den store succes. Øjnene stod fulde af vand, og det var ikke så heldigt, hvis det drejede sig om en lystspilrolle.

Chefen var dygtig til at fremskaffe varer. Indimellem tog han på indkøbsrejse til leverandører, men det var hver gang påfaldende, hvor solbrændt han var ved hjemkomsten. Vi blev alle hurtigt klar over, at en del af indkøbsreisen gik til sneområder i alperne. Når han var bortrejst, blandede hans kone sig i alting, og hun var meget mistænksom. Da hun engang foretog optælling af varelageret, mens manden var borte, mente hun at konstatere, at der manglede nogle brillestænger. Det var det rene vrøvl, så da chefen kom hjem forlangte vi, at enten skulle han holde sin kone væk fra forretningen, eller også ville vi søge andet arbejde. Hans svar var ganske enkelt: »Nu skal i holde kæft! I har hende kun få timer hver dag, jeg har hende hele døgnet«. Det var så indlysende rigtigt, at vi stak piben ind.

Jødernes situation

Beretningen om de ni måneder, jeg var hos Söhnges, fører mig ind på jødernes stilling. I dagtimerne så vi sjældent jøder i gadebilledet. De var ellers let kendelige, da de alle var pålagt at bære en jødestjerne på tøjet. De holdt sig inde det meste af dagen, men i timen mellem kl. 17 og 18 dukkede de frem. De måtte kun foretage indkøb eller benytte transportmidler i denne time, og det komplicerede deres tilværelse i uhyggelig grad.

Trods min arbejdsgivers nazistiske indstilling, havde vi en del jødiske kunder, som han dog behandlede anstændigt. En del af disse jøder var i teorien ret velhavende, men deres midler var båndlagte, så skulle de have briller, måtte de først godtgøre, hvad det ville koste og dernæst ansøge, om de måtte få frigivet et passende beløb af deres egne penge.

Forretningen lukkede kl. 18, og da jeg en aften skulle med bussen hjem, var der en gammel jødisk kone, som ikke magtede at komme op i bussen. Konduktøren stod med hånden på klokkestrengen og var ikke til sinds at hjælpe hende. Jeg skubbede bagpå, og det lykkedes at få hende op. Bagefter hviskede konduktøren til mig - han var klar over, at jeg var udlænding - at han inderligt gerne havde hjulpet hende, men han turde ikke.

Det skete hyppigt, at en jødisk familie modtog ordre om en morgen tidlig at stille ved synagogen, og de vidste da, at en deportation var forestående. Det medførte mange tragedier.

På gesandtskabet var der ansat en dansk løjtnant, og han havde fundet et logi ved et par ældre jøder, som han på mange måder søgte at lette tilværelsen for. Han var blevet bebrejdet af myndighederne, at han boede

hos en jødisk familie og havde da svaret, at hvis man kunne skaffe ham en lejlighed, ville han da gerne flytte. En dag blev denne løjtnant kaldt hjem til boligen, hvor han fandt ægteparret liggende døde i deres senge, efter at de havde taget cyankalium. På natbordet lå ordren om den følgende dag at stille ved syngogen.

Selv logerede jeg ved en Frau Ruben i Vestberlin. Navnet indicerede, at hun havde været jødisk gift, men selv var hun ikke jøde. I ejendommen boede der også en jødisk familie, som Frau Ruben åbenbart nu og da vekslede nogle bemærkninger med. En dag fortalte min værtinde, at jeg var populær hos disse mennesker, fordi jeg, når jeg mødte dem på trappen, ikke sagde Heil Hitler, men tog hatten af og sagde Guten Abend (Er zieht den Hut). En aften jeg kom hjem fra arbejde, var døren til deres lejlighed forsejlet, og familien var borte.

Dagligliv

Min værtinde havde en ikke alt for begavet hushjælp, og i det daglige kom de fint til rette, men engang jeg kom hjem, var stemningen absolut dårlig. Der var på et afsnit af rationskortet blevet frigivet noget så sjældent som en halv flaske spiritus pr. hoved. Nu var sagen den, at halve flasker ikke var til at få. Altså måtte Frau Ruben og Rosa gå sammen om en hel flaske. Den ene ville imidlertid have snaps, og den anden ville have cognac. Problemet var næsten uløseligt. Det blev dog løst ved, at de to damer købte en hel flaske cognac, mens jeg med en anden fandt ud af at købe snapsen, og så delte vi i porten.

Jeg fik i denne periode min varme mad hos en familie, som boede i samme ejendom, som

forretningen lå i. Vi udgjorde en mindre kreds af spisegæster. Værtinden tronedes for bordenden, og hun var tydeligt ilde berørt over hendes gæsters madvaner. Årsagen var, at flere af disse havde familie på landet, og derfra fik de tilsendt pølse med videre i beskeden omfang. Enhver vogtede nidkært over sin lidt fedtede madpapirpakke. Der var aldrig tale om, at nogen bød de andre af herlighederne.

I en juleferie fik jeg syet en meget fin overfrakke, den var meget mørkeblå og vældig varm. Færdigvarer kunne jeg nemlig ikke passe. På det tidspunkt frøs det omkring 20° i Berlin, så den kom mig meget tilpas. Den første dag efter ferien, da jeg viste mig i forretningen, fik min chef mundvand ved synet af frakken, som han absolut ville købe. Jeg vidste, at han under disken havde forskelligt fotoudstyr, som jeg forgæves havde været ude efter. Nu accepterede jeg at sælge frakken, hvis jeg kunne få et fotografiapparat som betaling, men mente dog, at han først skulle undersøge, om frakken kunne sys om til ham. Ved lukketid spurgte jeg efter min frakke, som han allerede havde været hos en lille skrædder med. Frakken var sprættet op og skåret til, for han ville ikke risikere, at jeg fortrød handelen, hvilket han ikke lagde skjul på. Så måtte jeg jo hjem i de 20° kulde uden overtøj, men heldigvis havde jeg den gamle frakke hængende. Jeg mener stadig, at jeg gjorde en god handel, for fotografiapparater var ikke til at opdrive.

Det var jo ikke alene jøder, det gik ud over. Åndssvage og sindssyge udryddede man også. Min ven fortalte mig, at han havde en kollega, som havde en dybt åndssvag søn, der for hans regning var anbragt på en institution.

C. J. Gomard foran Sans Souci, 1941.

En dag modtog faderen et brev fra institutionen, hvori man fortalte, at sønnen havde pådraget sig en alvorlig infektion i mandlerne, og at han ikke havde overlevet sygdommen, da hans helbred i forvejen var svagt. Faderen tog det roligt, men opsøgte dog institutionen, da han ikke kunne forstå dødsårsagen, som også var lidt mærkelig. Faderen medbragte nemlig en regning fra institutionen for operation og fjernelse af mandler et par år i forvejen.

Min ven stod længe foran militærindkaldelse. Det havde han absolut ingen lyst til, og han undgik det ret længe. Han betroede mig en dag, at han havde fundet ud af, hvem der stod for indkaldelserne i hans distrikt. Når min vens papirer dukkede op hos denne person med indkaldelse for øje, puttede vedkommende papirerne tilbage på deres plads, til gengæld fik han en tilbagevendende kontant ydelse. En skønne dag blev personen selv indkaldt, og så klappede fælden. Den anden optiker i forretningen fik et par gange, mens jeg var der, indkaldelse til session, men på grund af et blødende mavesår klarede han frisisag. Det kunne jeg ikke forstå, for jeg hørte kun om dette mavesår, når sessionen var opover, og så betroede han mig fremgangsmåden, som han havde lært af en kollega. Når man sliber brilleglas, danner der sig en mindre mængde glasslibestøv på bakken ved slibestenen. Dette rensede han af og opbevarede. Indkaldelsen til sessionen fik han altid ca. otte dage forud, og så begyndte han at æde glasstøv. Efter fem dage begyndte han at få blod i afføringen, og det var altså kassationsgrund.

I forretningen på Kurfürstendamm solgte vi også film, når der var nogen, og fik filmene

fremkaldt og kopieret på en fotoanstalt. Det hændte, og det var især tilfældet med fotooptagelser fra en kendt komponist, at filmen kom retur uden billeder, men med en antegning, at i følge § et eller andet, var det ikke tilladt at lave billeder af den art. Det drejede sig om nøgenoptagelser af starletter, som åbenbart måtte passere komponistens seng, hvis han skulle hjælpe dem frem i rampelyset. Det blev så min opgave alligevel at lave billederne i et lille mørkekammer i forretningskælderen.

En dag fandt jeg en serie fotos, som var blevet udført hos vor fotoforbindelse, og de var af en helt anden art. Billederne var antageligt fotograferet udenfor en fangelejr, hvor en fange var bundet til et ståltrådshegn og hvor en SS-mand stod foran ham med en svær pisk i hånden. I al hemmelighed stjal jeg to af disse optagelser og gav dem videre til den ene af sekretærerne på gesandtskabet. Hun videregav dem til militærattachéen, som åbenbart satte pris på dem. Stor var min forbavselse senere, da jeg i Esbjerg fik et af de illegale blade i hånden og på forsiden så ét af de to billeder, jeg havde videregivet til militærattachéen, oberst H. Efter krigen skrev jeg til obersten, som forklarede, at han dengang havde sendt dem som bilag til en rapport til krigsministeriet, hvorfra de antagelig var gået til generalstaben. Den 29. august 1943 besatte tyskerne generalstaben, hvor de blandt andet fandt oberstens rapporter, som gav anledning til hans arrestation og udvisning af Tyskland. Dette var vel den første spæde begyndelse til den efterretningsvirksomhed, som jeg i 1944-45 deltog i i Esbjerg.

C. J. Gomard var ansat hos urmager og optiker Viggo Christensen fra 1942-1948. Her ses Viggo Christensen på en firmaudflugt under krigen. Deltagerne konkurrerede i skiveskydning, hvor man stod med ryggen til skiven og sigtede med et spejl. Viggo Christensen var alle overlegen.

Optiker i Esbjerg

Inden de meget alvorlige luftangreb satte ind imod Berlin forlod jeg, en julimorgen 1942, Berlin med toget. Toggangen var allerede da meget begrænset, og på perronen ventede

masser af mennesker. Da toget rullede ind blev der stor opstandelse. De første, som kom ind, åbnede vinduerne og så entrede folk ellers toget både gennem døre og vinduer. Det blev så mit farvel til Berlin.

Fra Berlin flyttede jeg til Esbjerg, hvor jeg

havde fået stilling hos optiker Viggo Christensen i Kongensgade 64. Det var en blandet forretning med ure, guld og briller, hvor jeg var bestyrer af brilleafdelingen. I Esbjerg fik jeg kontakt til modstandsbevægelsen, da jeg i 1943 var indkaldt til CB-tjeneste. Her mødte jeg havneingeniør O. Bache, der ligesom jeg var en ivrig amatørfotograf.

Det varede ikke længe, før han åbenbarede, at der var behov for visse diskrete affotograferinger af tegninger over tyske militærstillinger. Denne form for efterretningsar-

bejde passede mig godt, og jeg blev medlem af en ventegruppe, der med våben i hånd skulle tage hånd om begivenhederne ved en kommende kapitulation. Som tjenestested var jeg tildelt havnestyrkens afsnit to, som ved kapitulationen var ledet af O. Bache fra vandbygningsvæsenet.

Carl Johan Gomard, født 1919 i Ringe. Uddannet urmager og optiker med egen forretning i Odense fra 1948 til 1981. Med i modstandsbevægelsen i Esbjerg fra 1943 frem til befrielsen.